

it complex management activity; practice of changing the functions of the head and subordinate in the children's collective; systematic reporting of members of self-government bodies to the collective, that gives the opportunity to control their activities.

Key words: upbringing, value orientations, democratic values, student self-government, conditions of student self-government activity, difficulties of student self-government functioning.

УДК 373. 3.091.2 : 82384

Лариса Мафтин

Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID 0000-0003-1458-9277

Аліна Предик

Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID 0000-0001-7356-8690

Кристина Шевчук

Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID 0000-0002-9365-1456

DOI 10.24139/2312-5993/2019.10/160-176

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПАРЕМІЙ

Статтю присвячено освітньо-виховним можливостям українських народних паремій. На основі аналізу наукових джерел узагальнено сутність дефініцій «паремія», «пареміографія», «пареміологія», розглянуто жанрову специфіку прислів'їв та приказок, розкрито особливості реалізації українських народних паремій в освітньому процесі сучасної початкової школи. Автори наголошують на тому, що паремії є не тільки інструментом активізації розумової діяльності учнів молодшого шкільного віку, розвитку їх комунікативних навичок та оптимізації навчального процесу, а й дієвим засобом національного виховання підростаючого покоління. Як скарбниця духовності українського народу вони поглиблюють українознавчий світогляд, прищеплюють кращі якості характеру, сприяють патріотичному, моральному, естетичному, трудовому, екологічному вихованню.

***Ключові слова:** освітній процес, молодші школярі, паремія, пареміографія, пареміологія, педагогічний потенціал прислів'їв та приказок.*

Постановка проблеми. Відмітною рисою сучасного процесу оновлення національної освіти є спрямованість на всебічний розвиток особистості. Концептуальні засади реформування середньої освіти проголошують «збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей» (Бібік, 2017, с.8). Тобто, новий зміст освіти, її якість нині пов'язується із реалізацією компетентнісного підходу. Оновлений закон України «Про освіту» визначає основні

компетентності, необхідні для успішної самореалізації в суспільстві: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; підприємливість та фінансова грамотність; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності прав людини, добробутом та здоровим способом життя, усвідомленням рівних прав та можливостей; культурна компетентність; екологічна компетентність інші компетентності, передбачені стандартом освіти (Закон України «Про освіту»). Нові стандарти освіти, розкриваючи зміст основних компетентностей, виокремлюють уміння, які є для них спільними. Зокрема, це – читання з розумінням; уміння висловлювати свою думку усно й письмово; критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість, ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими. Отже, задекларовано потребу суспільства в гармонійно, всебічно розвинених особистостях, здатних до вдосконалення, професійного зростання. Разом із тим, наголошено й проблему недостатньої міри вирішення цього запиту в сучасному освітньому середовищі, яке часто не поспіває за вимогами часу, а також недосконалості методичних засад її розв'язання. Як зазначають дослідники, освіта нині перестає визначатися лише критерієм інформативності, вона спрямовується до творення внутрішнього духовного світу людини, ... наповненого живими знаннями, ідеями, цінностями і смислами, а не лише науковою об'єктивністю й системністю предметних знань, умінь і навичок (Бібік, 2017). Такий підхід спрямовує педагога на пошук нових підходів до організації освітнього процесу. Одним із них є звернення до кращих надбань української народної культури, використання педагогічного потенціалу паремій в освітньому процесі сучасної загальноосвітньої школи.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема педагогічного потенціалу кращих зразків усної народної творчості та її використання в освітній практиці охоплює предметне поле досліджень культурології, філософії, психології, педагогіки. Філософсько-педагогічні аспекти зазначеної проблеми розкрито класиками вітчизняної педагогічної думки: Г. Сковородою, О. Духновичем, К. Ушинським, І. Франком, С. Русовою, В. Сухомлинським та ін. Жанрові особливості народних паремій, наукові підходи до їх класифікації вивчали М. Номис, В. Даль, О. Потебня, М. Пазяк, М. Черкаський, М. Дмитренко, С. Жупанин та ін. Етнокультурну специфіку народних паремій розкривають дослідження М. Стельмаховича, С. Тагліна, М. Лановик, З. Лановик, Ж. Колоїз, Н. Малюги, Н. Шарманової та ін. Низка

науково-методичних праць Р. Скульського, С. Домбровського, А. Богущ, Н. Лисенко, Ю. Руденка присвячена особливостям інтеграції усної народної творчості у зміст сучасної початкової освіти. Методичні аспекти використання паремій в освітньому процесі початкової школи розкриваються в роботах О. Губенко, Г. Білакової, О. Будик, Я. Дробчак, Л. Мафтин, А. Мовчун, Г. Назаренко, Л. Степанової та ін.

Вітчизняні науковці у своїх дослідженнях наголошують на особливому дидактичному й виховному потенціалі коротких влучних народних висловлювань повчального змісту. Адже їх зміст віддзеркалює взаємостосунки, прагнення людей, моральні приписи, особливості побутової та духовної культури. Це не просто форма художнього мислення, а й потужний засіб впливу на свідомість людини, стимулювання особистісних можливостей, формування моральних ідеалів, ціннісних орієнтацій, національної ідентичності. Засвоюючи «паремійний фонд свого народу, дитина засвоює етнічні форми сприймання мислення, спілкування, вартісних орієнтацій» (Таглін, 1989). Завдяки своїй жанровій специфіці, короткі жанри фольклору також здатні відчутно активізувати дидактичний процес початкової ланки освіти, сприяти розвиткові образного мислення, логіки, уяви, комунікативних здібностей тощо. З огляду на це звернення до означеної проблематики дослідження в контексті нових підходів у сфері освіти видається актуальним і своєчасним.

Мета статті полягає в розкритті педагогічного потенціалу українських народних паремій та обґрунтуванні можливостей їх використання в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: аналіз наукової літератури для уточнення змісту базових понять наукової розвідки; методи спостереження, систематизації й узагальнення матеріалу щодо характеристики педагогічного потенціалу українських народних паремій; обґрунтування методичних аспектів використання в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Задля осмислення специфіки української народної пареміології ми використовуємо традиційний термінологічний апарат, до якого входять такі поняття, як «паремії», «пареміологія», «пареміографія», «прислів'я», «приказки». У сучасному науковому обігу зустрічаємо різні підходи до трактування означених термінів. Дослідники звертають увагу на те, що, зокрема, проблема визначення терміну «паремії» пов'язана, передусім, з його багатогранністю, поясненням у вузькому чи широкому значенні. Загалом, у лінгвістиці, паремію тлумачать як одиницю пареміології, що «вирізняється афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, повчальним змістом, мовний знак, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію» (Колоїз, 2014).

Фольклористи кваліфікують означене поняття як «афоризм народного походження, що характеризується лаконічністю форми, відтворюваністю значення й переважно повчальним смислом» (Колоїз, 2014, с. 38). Наприклад: Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько; В умілого й долото рибу ловить; Мораль чиста – краща всякого намиста тощо. Паремійний фонд об'єднує короткі жанри фольклору: «прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости» (Лановик, 2001, с. 536).

Термін «пареміологія» трактують як розділ філології, «філологічну дисципліну про паремії – народні вислови, виражені реченнями або короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог» (Колоїз, 2014, с. 17). Або ж – «наука про прислів'я, їх дослідження, пояснення» (Лановик, 2001, с. 536). Пареміологія тісно пов'язана з пареміографією – розділом фольклористики, що збирає, систематизує та публікує паремії. Автори підручника «Українська усна народна творчість» М. Лановик та З. Лановик визначають пареміографію як «частину фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності... Словесні мініатюри, що в процесі формування закріпилися як своєрідні усталені формули, образні кліше» (Лановик, 2001, с. 536). Основними елементами паремійного корпусу більшість науковців вважають прислів'я і приказки, відносячи їх до найдавніших жанрів усної народної творчості, у яких віддзеркалена народна мудрість багатьох поколінь. Давньогрецький філософ Аристотель називав прислів'я «священними залишками стародавньої філософії, без яких вона була би для нас повністю втраченою» (Колоїз, 2014, с. 9). Ця думка набуває особливої актуальності в умовах сучасних глобалізаційних процесів, адже прислів'я та приказки відображають не тільки історичні факти, особливості звичаєвої культури, але й специфіку національної ментальності, світосприйняття, способу мислення того чи іншого народу.

Щодо жанрових різновидів, то між прислів'ями та приказками не можна провести чіткої межі. Більшість дослідників зазвичай ототожнюють їх, розглядаючи як невеликий за обсягом жанр, розмаїтий за формою, змістом, походженням, художньо-образною структурою: «стійкі афористичні вислови, що у стислій, точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки тощо в їх характерних і специфічних ознаках» (Лановик, 2001, с. 537). Відмітною ознакою багатьох українських народних паремій є рима: Поки не упріти, доти не уміти; Яке коріння, таке й насіння; Де одинець – хазяйству кінець, де сім – щастя всім. Рими підкреслюють думку, роблять афористичний вислів гнучким, легким до запам'ятовування.

Водночас ці короткі жанри фольклору відрізняються й певними структурними особливостями. Основна відмінність між ними полягає в тому,

що прислів'я є більш розгорнутим, як правило – це логічно вмотивовані, завершені двочленні речення, яким властиве повне вираження думки; вираз, який має переважно повчальний, настановчий, філософський характер; зазвичай, це певне правило: Доки грім не вдарить, Іван не перехреститься; Шануй діда на печі, бо і сам будеш там. Тож прислів'я – це «довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження, як правило, у формі складного речення, що має двочленну структуру» (Лановик, 2001, с. 537). За твердженням В. Даля, прислів'я є своєрідною короткою притчею, у якій витримано певний ланцюг висловлювань: судження, присуд, повчання. Приказка ж є частиною прислів'я, як правило, висловлює незавершену думку, образно на щось натякає, це «простий вислів без притчі, без судження, без висновку» (В. Даль); «поширений у мові влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без властивого прислів'ю повчального змісту; афоризм, приповідка, примовки» («образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя тощо, і є елементом ширшого судження» (Лановик, 2001, с. 537). Наприклад: «Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш» (прислів'я) – «Рідна мова – не полова» (приказка); «Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога» (прислів'я) – «Шануй батька та Бога» (приказка); «Слово – не горобець, вирвалось – не впіймаєш» (прислів'я) – «Слово – не горобець» (приказка). Приказка – часто є вкороченим прислів'ям: «вивести на чисту воду», «як сніг на голову», «лисячий хвіст» тощо. Спільними ознаками прислів'їв та приказок є стислість, влучність, лаконічність, народне походження, узагальненість. Саме завдяки цим характеристикам вони якнайкраще репрезентують відшліфований тисячоліттями досвід народу, його життєву філософію є своєрідним етичним кодексом.

О. Духнович, К. Ушинський, В. Сухомлинський у своїх працях наголошували на тому, що в народних прислів'ях, мов у дзеркалі, відтворені всі сторони життя народу. Це своєрідна інформативна дидактика, програма навчання й виховання дитини. Народні паремії містять різноманітну інформацію, яку можна узагальнено виокремити у такі групи (приклади паремій взято зі збірників М. Дмитренка, М. Лановик та З. Лановик, М. Пазяка, Н. Шумади):

- *історія України*: Князь Борис все плуги кував та людям давав; Де стопа орди перейшла, там вже трава не росла; Славний козак Максим Залізник – славіше Запоріжжя; Висипався Хмель із міха, тай нароби панам-ляхам лиха; За Хмельниченка Юрася, пуста стала Україна, звелася; Од Богдана до Івана не було гетьмана; Нам Луг батько, а Січ мати – ось де треба помирати; Бідний – Кармалюкові брат рідний; Кармалюк чим може, тим допоможе;

- *народна агрономія*: Кожному овочу свій час; Що посієш, те й пожнеш; Добрим зерном землю засівай – збереш гарний урожай; Хто рано

посіє, рано й пожно; Зійшов сніжок – берись за плужок; Поки зерно в колоску, не засиджуйсь в холодку; Сій густо, то не буде пусто;

- *народна метеорологія*: Місяць у крузі несе воду в своїм розі; Багато снігу – багато хліба; Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі;

- *народна медицина та гігієна*: У здоровому тілі – здоровий дух; Чистота – запорука здоров'я; Найбільше багатство – здоров'я; Часник сім хвороб лікує; Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить;

- *народна етика*: Все любить міру; Не хвались, а вчись; Рана загоїться, а лихе слово – ні; Шануй людей – і тебе шануватимуть; Совість спати не дає;

- *народна географія*: Язик до Києва доведе, а в Києві заблудить; Ой далеко-далеко до города Києва, а з Києва – до Полтави, а з Полтави аж до Варшави; Як поїхав за Дунай, то про дім вже й не думай; Ворскла – річка невеличка, а берег ламає;

- *народне природознавство*: Ластівка день починає, а соловейко його кінчає; Зимою сонце світить, та не гріє; Як вересніє, то дощик сіє; Жовтень ходить краєм та виганяє птиць з гаю;

- *національні ментальні ознаки* (етнопсихологічні особливості українців): Хоч чоловік убогий, та слово чисте; Від серця до Бога навпростець дорога; Бери дівку в льолі, аби тільки по любові; Без води сохне трава, а без любові – душа; Щасливому сонце світить, а нещасному й місяць не блисне; Як дбаєш, так і маєш; Золота клітка солов'я не тішить; Степ та воля – козацька доля; Ліпше пташці голодом у лісі, ніж при просі у багатій стрісі; Моя хата скраю; Яка хатка, така й паніматка; Своя хата – своя стріха, свій батечко – своя втіха; Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий; Доля сміливого любить; Всяка пташка своє гніздо боронить.

Як зазначають дослідники, «глибше пізнати етнос, проникнутися його духом, зрозуміти душу можна не лише через його художню творчість чи художнє слово найкращих представників, але й за допомогою слова, фразеологізму, узагалі через його мову як душу, серце народу» (Колоїз, 2014, с. 72). У цьому контексті народні паремії набувають особливого значення, оскільки віддзеркалюють етичний кодекс української спільноти, пропонують певні правила, поведінкові приписи, норми практично на всі випадки життя. Репрезентуючи «увесь колорит лінгвокраєзнавчої інформації», вони стають цінним лінгводидактичним матеріалом. «Образи-еталони пареміологічних одиниць є згустком етнокультурної інформації національної спільноти, їхнє вивчення сприяє розкодуванню такої інформації та виявленню специфічних етнокультурних і ментальних рис» (Колоїз, 2014, с. 77). Домінантою української етнокультури є виховання особистості. Різноманітні аспекти цього процесу наголошують народні паремії. Тож наведемо приклади, які свідчать про невичерпне багатство народної мудрості в цій царині.

Виховання: Діти як квіти: поливай, то ростимуть; Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале; Дружба та братство – дорожчі багатства;

Пусти дітей на волю, сам будеш у неволі; Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю.

Розвиток і формування особистості: Мудрим ніхто не вродився, а розуму навчився; Дитя – що тісто: як замісив, так і виросло; Яке дерево, такі й квіти, які батьки, такі і їхні діти.

Методи й засоби виховання: Хто б'є дитину, той не виховає добру людину; Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш; Добрий приклад кращий за сто слів; Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями.

Моральне виховання: Мораль чиста – краще всякого намиста; Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога; Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає; Хто честі не має, ані сто кувачів йому не прикує; Колос повний до землі гнеться, а порожній угору пнеться; Не місце людину красить, а людина – місце.

Розумове виховання: Голова без розуму, як ліхтар без свічки; Не краса красить, а розум; «Вчення в щасті прикрашає, а в нещасті утішає; Пташка красна пір'ям, а людина – своїми знаннями; Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати; І сила перед розумом никне; Чоловік розуму вчиться цілий вік; Краса до вінця, а розум до кінця.

Трудове виховання: Хочеш їсти калачі – не сиди на печі; На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить; Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається; Дерево шанують, як добре родить, а людину – як добре робить; Праця людину годує, а лень – марнує; Людина свою долю працею кує; Діло майстра величає; Аби рибку з'їсти, треба в воду лізти; Треба нахилитися, аби з криниці води напитися.

Естетичне виховання: Весна – днем красна; Весна гарна квітами, людина – характером; Такий білий, що аж лебеді вхоплять, Гарній дівці – гарно й в пілці, Коса – дівоча краса, Дівка без коси немає краси.

Екологічне виховання: Зруйнував гніздо пташине – не будеш мати ні дітей, ні родини; Не брудни криниці-прийдеться напитися; Горнися до природи – не матимеш пригоди.

Фізичне виховання: Як дитина бігає і грається, то й здоров'я усміхається; Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі; Бережи одягу знову, а здоров'я змолodu, У здоровому тілі – здоровий дух.

Родинне виховання: Який рід, такий і плід; Який дуб, такий тин; який батько - такий син; Дружна сім'я гори зрушить; До людей – по розум, до матері – по серце; По татку й дитячко, Любов до батьків – основа всіх добродійностей; Чоловік та жінка – найліпша спілка; Чоловік за один кут хату тримає, а жінка – за чотири; Не потрібен і клад, коли в чоловіка з жінкою лад; До свого роду хоч через воду; Шануй вітця й неньку – буде тобі скрізь гладенько.

Патріотичне виховання: За рідний край життя віддай, Без верби і калини нема України, Вкраїна – мати, за неї треба головою стояти, Жити – Вітчизні служити, Людина без Батьківщини, мов соловей без пісні, Батьківщина – мати, умій за неї постояти, Де рідний край, там і рай, Нема в світі як своя країна!

Отже, народні паремії як «інтегральні складові української культури розкривають особливості національного менталітету, їм відводиться роль соціальних коректорів на основі етичних норм. Вони утверджують споконвічні моральні цінності, абсолютні ідеали, що мають залишатися пріоритетними й у час постмодерністської орієнтації на інформованість і споживацьку естетику» (Колоїз, 2014, с. 79).

Синтезуючи найрізноманітнішу за своєю природою інформацію, народні паремії дають широкі можливості для використання в освітньому процесі сучасної початкової школи. Психологи й педагоги, які досліджували вплив усної народної творчості на формування особистості молодшого школяра, розвиток його розумових здібностей, творчих навичок, естетичних смаків, комунікативних умінь наголошують на тому, що тематичне багатство, стислість, образність, глибока предметність коротких жанрів українського фольклору імпонують психологічним особливостям учнів цієї вікової категорії. Урізноманітнюючи освітній процес елементами гри, народні паремії якнайкраще сприяють розвиткові таких мисленневих процесів, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування; стимулюють увагу, кмітливість, запам'ятовування та відтворення тексту.

Реалізація педагогічних функцій українських народних паремій в освітньому процесі сучасної початкової школи розкривається через багатоваріативність вивчення на уроках, використання у змісті чинних навчальних дисциплін, системі позаурочних виховних заходів.

Розглянемо деякі можливі варіанти використання українських народних прислів'їв та приказок на уроках *української мови*. У пояснювальній записці до оновленої навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи зазначається, що відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет «Українська мова» будується за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною, діяльнісною (Навчальні програми для 1–4 класів, с. 1). Так, соціокультурна лінія передбачає «формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва; розширення уявлень школярів про свою державу – Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету, етикетних правил спілкування; використання набутих знань і вмінь під час виконання соціальних ролей, спілкування з

представниками різних вікових груп і статусів, вирішення навчальних і життєвих проблем» (Навчальні програми для 1-4 класів, с. 2). Ця робота має реалізовуватися за допомогою дібраних відповідних текстів, тих матеріалів, які віддзеркалюють особливості матеріальної й духовної культури рідного народу, його національного характеру. Отже, при вивченні частин мови учням молодшого шкільного віку доцільно запропонувати завдання, які передбачають роботу зі змістом коротких жанрів фольклору. Наприклад, при вивченні теми «Іменник»:

- Прочитай прислів'я. До яких слів можна поставити питання «Хто?» або «Що»? Дружба та братство дорожчі багатства; Людина без друзів, що дерево без коріння; Дружба – найбільший скарб; Друзі пізнаються в біді.

- Прочитай. Підкресли слова-назви предметів, які відповідають на питання що?: Золото добувають із землі, а знання – з книжок; Книга для дітей, що волога для полів; Дім без книги – день без сонця; День без книги, що обід без хліба.

- Спиши прислів'я і приказки. Підкресли іменники: Зима радує снігами, а літо пирогами; Січень морозами лютує, а квітень тепло дарує; Лунко потріскує лід – на міцний мороз; Лютневий сніг весною пахне.

- Спиши прислів'я. Підкресли іменники. Визнач їх число: Де волошки – там хліба трошки; Де пташки – там гинуть комашки; Літо з дощами – осінь з грибами; На бідного Макара всі шишки летять.

- Прочитай. Спиши. Визнач відмінок іменників: Весна ледачого не любить; Добре ім'я – найкраще багатство; На дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить; Рання пташка росу оббиває.

- Спиши прислів'я. Підкресли антоніми. Виділене слово розбери як частину мови: З праці радість, а з безділля смуток; Зробиш добро – не кайся, вдієш лихо – начувайся; Праця людину годує, а лінь марнує; Друг плаче, а недруг сміється.

Серед масиву народних паремій з антонімами в роботі з учнями молодшого шкільного віку доцільно використовувати такі: Багатий бідного не знає; Багато диму – мало тепла; Високо літаєш та низько сядеш; Де м'яко стелять, там твердо спать; Де не було початку, не буде й кінця; Знаєш – кажи; не знаєш – мовчи; Знай більше, а говори менше; Краще погано їхати, ніж хороше йти; Ластівка день починає, а соловей кінчає; На чорній землі білий хліб родить; Праця чоловіка годує, а лінь марнує; У хлібороба руки чорні, зате хліб білий.

На думку дослідників, прислів'я та приказки є важливим інструментом, який має значну методичну цінність у процесі вивчення частин української мови, оскільки вони стимулюють емоційну складову дидактичного процесу, активізують розумову діяльність молодших школярів. Тож при вивченні числівника, доречними будуть наступні паремії: Одна бджола мало меду наносить; Артіль міцна, як всі за одного, а один – за всіх; Влітку один тиждень

рік годує; За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш; У роботі «ох», а їсть за трьох; Говорить так, як три дні хліба не їв; Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше; Семеро одного не ждуть; Біда біду перебуде – одна мине, десять буде тощо.

При засвоєнні теми займенник на закріплення вивченого доцільно використати такі вправи:

- Переписати. Підкреслити члени речення. З'ясувати синтаксичну роль займенників: Всяка травинка на своєму корені росте; Щастя знає, кого шукає; Син мій, а розум у нього свій; У нього стільки правди, як у решеті води.

- Вибірковий диктант. Виписати особові займенники. Визначити особу, число, відмінок кожного з них: Перш ти мене підвези, а потім я на тобі поїду; На тобі, небоже, що мені негоже; Про мене, Семене, хай усі коло мене, аби я зверху; Який на тебе гедзь напав?; Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.

- Розкрити значення фразеологізмів. До якого розряду належить у них займенник? Ввести фразеологізми до самостійно складених речень: «Сам по собі», «Володіти собою», «Не по собі».

- Переписати, уставляючи на місці крапок потрібні займенники. До якого розряду кожен з них слід віднести?: «Ой ... в лузі озовись!», «Ой ... росте без коріння? А ... біжить без повода? А ... росте без цвіту?», «Ой ... то кінь стоїть, ... сива гривонька?», «Переможе не той, ... воює, а той, ... правда», «Ой ... то хата не заметена, ой ... то дівчина не заплетена?». Довідка: хто; що; що; чий; що; чия; чия; чия; чия.

- Прочитати. Указати присвійні займенники, визначити, на приналежність якій особі кожен із них вказує: Моя хата скраю – нічого не знаю; Добра каша, та не наша; Не замітай чужої хати, дивися, чи твоя заметена; Не тішся з чужої біди, бо вона нині його, завтра її, а тоді твоя буде; Краще своя хата, ніж чужа палата.

До теми правопис частки *не* з дієсловами можна запропонувати такі паремії: Біда на світі, коли немає правди; Двох правд не буває; Де немає волі, там не буває й долі; Добрі діти доброго слова послухають, а лихі – й дрючка не бояться; Взявся за гуж – не кажи, що не дуж; Життя прожити – не поле перейти; З вогнем не жартуй; Кому правди не треба, тому й честь не потрібна; Криком вогню не вгасиш; Наука в ліс не веде, а з лісу виводить; На чужому горі щастя не побудувати; На чужому полі не матимеш волі; Не було б щастя, та нещастя помогло; Не вір словам, а вір ділам; Не знаєш броду – не лизь у воду; Не кажи, коли є риба в ріці, а кажи, коли у руці; Не лякайся туманів – виїжджай у поле рано; Не підливай масла у вогонь; Не шукай правди в інших, коли в тебе її нема; Пролиту воду назад не збереш; Хто за правду горою, той не боїться і бою.

Запишіть прислів'я та приказки, розкриваючи дужки, поясніть їх зміст та правопис з дієсловами: Боятися вовка – в ліс (не) ходити; Двоє

третього (не) чекають; Дружба, як дзеркало: розіб'єш, (не) складеш; Дружній череді і вовк (не) страшний; Згаяного часу і конем (не) доженеш; Зимою сонце світить, та (не) гріє; Знаєш – кажи, а (не) знаєш – мовчи; Коли почав орати, то у сопілку (не) грати; Материнська ласка кінця (не) знає; Науки ні вода (не) затопить, ні огонь (не) спалить; (Не) кидай слів на вітер; Нових друзів май, старих (не) забувай; Одна бджола багато меду (не) наносить; Під лежачий камінь вода (не) тече; Семеро одного (не) ждуть; Сказаного і сокирою (не) вирубаєш; Слово – не горобець, як вилетить, то вже його (не) спіймати; Старого лиса (не) виманиш з лісу; То не козак, що (не) думає отаманом бути; У невмілого руки (не) болять; Хочеш їсти калачі (не) сиди на печі; Чого Івась не навчиться, того й Іван (не) буде знати; Як зелене жито жати, то нічого (не) мати й ін..

Надзвичайно корисною й доступною для учнів молодшого шкільного віку є робота над поясненням змісту паремій, а також їх створення. Українські прислів'я та приказки добре себе зарекомендували при вивченні абетки, у роботі над звуко-буквенними зіставленнями, розвитком усіх видів мовленнєвої діяльності. Зміст і форма коротких жанрів фольклору різноманітні, тож їх доречно використовувати практично на всіх етапах уроків мови й читання. Методичні напрацювання останніх років засвідчують широкі можливості залучення школярів до глибинних пластів української народної мудрості. Так, на уроках літературного читання учителі-практики пропонують використовувати вправу «діалог персонажів», побудовану на українських народних прислів'ях, дібраних за тематичним принципом. Аналізуючи прислів'я, увагу учнів потрібно звернути на багатство художніх засобів зображення: ритміку, звукопис: алітерація та асонанс, епітети, порівняння, метафори тощо. Можна також застосувати ігрові прийоми навчання, наприклад, гра ланцюжок – коло: до тексту казки чи оповідання подаються прислів'я, серед яких є зайве, те, що взагалі не підходить до змісту поданого твору. Учням пропонується з'єднати між собою олівцем ті паремії, які співзвучні зі змістом прочитаного.

На уроках читання також буде доречним використання завдань, побудованих на основі народних паремій:

- *Додай слово*: Не заживає рана від лихого ..., Слово ... кожному приємне, Хто ..., той людей смішить. *Відповіді*: Слова, чемне, спішить.

- *Добери прислів'я до прочитаного твору; зроби малюнок до поданого прислів'я; на основі поданого прислів'я склади невелике оповідання чи казку.*

- *Збери прислів'я*. Поміняй слова місцями і прочитай прислів'я: «думати, а, потім, говорити, Краще, говорити, аніж, думати, а, потім». «землі, чийй, На, живеш, народу, й, шануй, того, закони, народу». *Відповіді*: Краще думати, а потім говорити, аніж говорити, а потім – думати. На чийй землі живеш, того народу й закони шануй.

- *Утвори пару.* Згрупуй прислів'я за змістом: 1. Як підеш, так і найдеш. 2. Спершу слово зваж, а потім – скаж. 3. Де не поклав, там не візьмеш. 4. Краще думати, а потім говорити, аніж говорити, а потім – думати. 5. Не радій чужому горю. 6. Кожній речі своє місце. 7. Добре роби – добре й буде. 8. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш. *Відповіді:* 1 – 7; 2 – 4; 3 – 6; 5 – 8.

Серед основних видів роботи з пареміям на уроках читання можна виокремити такі: опрацювання паремій, які винесені в заголовок твору; робота над паремією, яка віддзеркалює головну думку твору; добір відповідних паремій для здійснення налізу змісту художнього твору; використання премій на початку уроку створює відповідний емоційний фон, налаштовує на відповідне сприйняття художнього тексту; подання під час узагальнюючої бесіди в кінці уроку дозволяє яскраво й лаконічно підвести підсумки та ін.

В оптимізації змісту навчального матеріалу щодо вивчення рідної мови, вчителеві допоможуть матеріали, представлені в методичних наробках Г. Білакової, Я. Дробчак, В. Дюкової, С. Милоголовкіної, Л. Мафтин, Н. Чужої та ін.

З метою розвитку пізнавальних здібностей, логічного мислення, оптимізації дидактичного процесу творчий учитель широко використовує народні паремії й на уроках математики. Зазначимо, що в чинних підручниках з математики народні паремії могли би урізноманітнити змістове наповнення розділів: лічба, нумерація чисел від 1 до 10, додавання і віднімання в межах десяти тощо. Наприклад, під час вивчення числа 7 доцільно запропонувати приказки: Сім раз відміряй, а один раз відріж (про тих, хто поспішає піднести руку для відповіді, ще не розв'язавши задачу або приклад); Семеро одного не чекають (про дітей, які довго готуються до уроку чи якогось його етапу); Сім п'ятниць на тиждень (про легковажних, неприципових, хто порушує дане слово) та ін. Отже, на уроці математики доречними будуть прислів'я і приказки з числовими даними: Один – за всіх, всі – за одного; Брехливому вірять не більше одного разу; Одна бджола мало меду носить; Одна ластівка весни не робить; Одна голова добре, а дві – краще; Одного хороброго і сто боягузів не замінять; За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш; Бути здоровим і мудрим – два блага в житті; Лінивий двічі робить, а скупий двічі платить; До лихого не ходи, за п'ять верстов обійди; Наговорив сім мішків гречаної вовни, та й всі неповні; За одного вченого десять невчених дають, та й то не беруть; Слухай сто разів, а говори один раз; За сто робіт береться, а ні одна не вдається; Добрий приклад краще за сто слів.

Вивчаючи «Величини» учням доречно запропонувати такі прислів'я і приказки: Година рік береже; На годину спізнився, за рік не доженеш; Великий день до вечора, коли робити нічого. Загалом, при вивченні будь-

якої теми з математики вчитель може використати прислів'я: Зробив діло – гуляй сміло; Коли став робить, то байдики не бить; Спершу треба розсудити, а тоді робити.

Щодо природознавства, то народні паремії доречні для ілюстрації відповідних текстів, вправ-дослідів, практичних робіт. Вони поглиблюють інформативність підручників, зацікавлюють школярів змістом навчального матеріалу. Зокрема, вивчаючи теми, у яких розкриваються зв'язки між живою й неживою природою в різні пори року, варто підібрати такі народні паремії, які, наприклад, відображають пряму залежність між окремими природними чинниками і розвитком рослин: Без дощу і трава не росте; Зима без снігу – літо без хліба; Літо дає коріння, а осінь – насіння; Два дощики у маю – повно буде врожаю.

У 2014/2015 навчальному році третьокласники розпочали вивчати новий навчальний предмет «Я у світі», спрямований на «соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання» (*Навчальні програми для 1-4 класів*). Вирішенню цих завдань допомагає творче використання на уроках народних паремій, що дає учням можливість зосередити увагу на фактах і явищах оточуючої дійсності, сприяє формуванню правильних природничих та суспільствознавчих уявлень і понять, з яких складаються усвідомлені, систематичні й міцні знання про навколишній світ.

Образотворче мистецтво – один із різновидів творчо-естетичної діяльності людини. Належне й доречне застосування прислів'їв та приказок на уроках образотворчого мистецтва сприяє всебічному й гармонійному розвитку особистості школяра, насамперед, розвитку його творчих здібностей. Застосування народних паремій дозволяє зробити уроки образотворчого мистецтва більш цікавими, якісними, яскравими, візуальними, творчими. Наприклад, красу пір року, природи допоможуть розкрити відповідні паремії про їх неповторність, особливості: Коли сонечко пригріє, то й трава зазеленіє; Весною все ожива, танцює й співа; В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете й зверху йде; Бджоли раді цвіту, люди – літу.

Використання народних паремій на уроках трудового навчання має свою специфіку, оскільки спрямоване, перш за все, на підкреслення чи лаконічну оцінку зробленого учнем. Девізом уроків трудового навчання можуть слугувати, наприклад, такі паремії: Діло майстра величає; Бджола мала, а й та працює; Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться; Роботящі руки гори вернуть; Спершу роздивись, а тоді до діла берись; Поспішиш – людей насмішиш, Умієш помилятися – умій і виправлятися; Не подумавши, й кілочка не заточиш; Кінець – ділу вінець.

Народні паремії використовуються і на уроках «Основ здоров'я». Формуванню позитивної мотивації щодо здорового способу життя

сприяють такі паремії, як: Найбільше багатство – здоров'я; Здоров'я – всьому голова; Здоров'я за гроші не купиш; У здоровому тілі – здоровий дух; Хто праці не боїться, того хвороба сторониться; Бережи одяг, поки новий, а здоров'я – поки молодий; Як немає сили, то й світ не милий; Тримай голову в холоді, а ноги в теплі – будеш довго жити на землі.

Зміст уроків фізичної культури допоможе урізноманітнити добірка таких паремій: Зі спортом дружити – довго жити; Хто день починає з зарядки, у того все буде в порядку; Без уроків фізкультури не зміцнить мускулатури.

Аналіз наукової літератури та досвіду вчителів-практиків показує, що народні паремії вводяться у структуру того чи іншого уроку переважно як супровідний матеріал. Оптимальними видами роботи з прислів'ями та приказками є такі: з поданих слів скласти прислів'я; з'єднати чи роз'єднати частини прислів'я; доповнити його; написати твір за визначеним прислів'ям; дібрати паремії з синонімами, антонімами, певним словом, певною частиною мови, на означену тему, сюжетний малюнок, заголовок до тексту; художній аналіз афористичного вислову, пояснення його змісту та ін.

Висновки. На основі аналізу теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних науковців узагальнено змістове наповнення термінів «паремії», «пареміографія» та «пареміологія». Зазначено, що народні прислів'я та приказки завдяки своїй жанровій специфіці (стислість, емоційність, специфічна рима й ритмічна структура) та змістовому наповненню (кодекс неписаних законів поведінки й діяльності людини в природному та соціальному середовищі) мають значний вплив на емоційно-чуттєву й розумову сферу молодшого школяра в контексті формування ціннісних орієнтирів, розвитку творчих здібностей та стимуляції асоціативного мислення. З їх допомогою можна активізувати дидактичний процес, збудити допитливість школяра, закріпити особистісно значущий сенс навчальної діяльності.

Реалізація педагогічних функцій українських народних паремій в освітньому процесі сучасної початкової школи розкривається через багатоваріативність використання у змісті чинних навчальних дисциплін, вивчення на уроках та в системі позаурочних виховних заходів. Саме такий підхід сприяє глибокому осмисленню школярами культурної спадщини рідного народу, формуванню етнічної свідомості, кращих рис громадянина, національної ідентичності.

Перспективи подальших наукових розвідок. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної у змісті статті проблеми. Подальших наукових пошуків потребують питання оновлення змісту шкільної освіти на українознавчих засадах, зокрема, визначення оптимального обсягу знань учнів молодшого шкільного віку про народні паремії; методичного забезпечення процесу опанування молодшими школярами паремій; застосування інтерактивних технологій з метою всебічного розкриття

педагогічного потенціалу народних паремій; проблема репрезентації національного характеру в пареміях (поліетнічний аспект).

ЛІТЕРАТУРА

- Білакова, Г. Н. (2012). Прислів'я та приказки у початковій школі. *Конспекти уроків*, 174-179 (Bilakova, H. N (2012). Proverbs and sayings in elementary school. *Summaries of the lessons*, 174-179).
- Дробчак, Я. (2013). Використання малих жанрів фольклору на уроках, трудового навчання у початкових класах. *Початкова школа*, 9, 40-42 (Drobchak, Ya. (2013). Use of small genres of folklore in lessons, work training in primary schools. *Primary school*, 9, 40-42).
- Дюкова, В. А. (2013). Використання усної народної творчості на уроках української мови та читання. *Початкове навчання і виховання*, 6, 26-30 (Diukova, V. A. (2013). The Use of Oral Folk Art at the Ukrainian Language and Reading Lessons. *Primary Education and Upbringing*, 6, 26-30).
- Закон України «Про освіту» (2018). Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти 1-2 класи. К.: ЛТД «Освіта-Центр плюс», 3-91 (Law of Ukraine "On Education" (2018). Typical educational programs for institutions of general secondary education 1-2 grades. K.: Education-Center Plus LTD, 3-91).
- Закувала зозуленька. *Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки* (1989) (*Cuckoo sang. Anthology of Ukrainian Folk Art: Songs, proverbs, riddles, patter words* (1989)).
- Колоїз, Ж. В. (2014). *Українська пареміологія: навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ» (Coloiz, Zh. V. (2014). *Ukrainian Paremiology: a textbook for students of philological specialties of higher education institutions*. Kryvyi Rih).
- Лановик, М. Б., Лановик, З. Б. (2001). *Пареміографія. Українська усна народна творчість*. К.: Знання-Прес, 536-558 (Lanovyk, M. B., & Lanovyk, Z. B. (2001). *Paremiography. Ukrainian Oral Folk Art*. K.: Knowledge Press, 536-558).
- Милоголовкіна, С. (2010). Вивчення усної народної творчості на уроках читання. *Початкова школа*, 3, 14-17 (Myloholovkina, S. (2010). Study of oral folk art at reading lessons. *Elementary School*, 3, 14-17).
- Мафтин, Л. В. (2006). Українознавство у практиці виховної роботи сучасної загальноосвітньої школи. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*, Вип. XII, 127-141 (Maftyn, L. V. (2006). Ukrainian Studies in the Practice of Educational Work of the Modern Secondary School. *Bulletin of the Carpathian University. Pedagogy, Issue XII*, 127-141).
- Навчальні програми для 1-4 класів (Educational programs for grades 1-4)*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.
- Народні прислів'я та приказки* (1999). К.: Ред. Часопису «Народознавство» (*Folk Proverbs and Proverbs* (1999). K.: Ed. Journal of Ethnic Studies).
- Бібік, Н. М. (Ред.) (2017). *Нова українська школа: поради для вчителя*. К. (Bibik, N. M. (Ed.) (2017). *New Ukrainian School: A Teacher Advisor*. Kyiv).
- Пазяк, М. М. (1984). *Українські прилів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії* (Paziak, M. M. (1984). *Ukrainian adverbs and sayings: problems of paremiology and paremiography*).
- Таглін, С. (1989). *Про народні паремії* (Tahlin, S. (1989). *On folk paremias*).
- Чужа, Н. (2002). Життєдайне джерело народної мудрості (до вивчення прислів'їв, приказок та загадок у початковій школі). *Полтавський державний педагогічний*

університет ім. В.Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки, Вип. 2, 44-49 (Chuzha, N. (2002). A life-giving source of folk wisdom (before studying proverbs and riddles in elementary school). *Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko. Series: Pedagogical Sciences, vol. 2, 44-49*).

РЕЗЮМЕ

Мафтын Лариса, Предык Алина, Шевчук Кристина. Педагогический потенциал украинских народных паремий.

Статья посвящена образовательно-воспитательным возможностям украинских народных паремий. На основе анализа научных источников обобщена сущность дефиниций «паремия», «паремиография», «паремиология», рассмотрена жанровая специфика пословиц и поговорок, раскрыты особенности реализации украинских народных паремий в педагогическом процессе современной начальной школы. Авторы подчеркивают, что паремии являются не только инструментом активизации мыслительной деятельности учащихся, развития их коммуникативных навыков и оптимизации учебного процесса, но и действенным средством национального воспитания подрастающего поколения. Как средоточие духовности украинского народа они углубляют мировоззрение, прививают лучшие качества характера, способствуют патриотическому, нравственному, эстетическому, трудовому, экологическому воспитанию.

Ключевые слова: образовательный процесс, младшие школьники, паремия, паремиография, паремиология, педагогический потенциал пословиц и поговорок.

SUMMARY

Maftyn Larysa, Predyk Alina, Shevchuk Kristina. Pedagogical Potential of Ukrainian People's Paremiias.

The article is devoted to educational opportunities of short genres of Ukrainian folklore. The purpose of the article is to unveil the pedagogical potential of Ukrainian folk paremiias and to substantiate the possibilities of their use in the educational process of the modern elementary school. To achieve this goal, we used such research methods as analysis of scientific literature of domestic and foreign authors to clarify the content of basic concepts of the study; methods of observation, systematization and generalization of material regarding characterization of the pedagogical potential of Ukrainian folk paremiias; substantiation of methodological aspects of use in the modern elementary school educational process.

Based on the analysis of scientific sources, the article summarizes the essence of the definitions "paremia", "paremiography", "paremiology"; examines the genre specificity of proverbs and sayings; reveals peculiarities of realization of Ukrainian folk paremiias in the educational process of modern elementary school.

The authors emphasize that paremiias are not only a tool for enhancing mental activity of young school children, developing their communication skills and optimizing the educational process, but also an effective tool for national upbringing of the younger generation. As a treasure trove of spirituality of the Ukrainian people, they deepen Ukrainian worldview, instill the best qualities of character, contribute to patriotic, moral, aesthetic, labor, environmental education. It is not just a form of artistic thinking, but a powerful means of influencing human consciousness, stimulating personal opportunities, forming moral ideals, value orientations, and national identity. Due to their genre specificity, short genres of folklore are also able to significantly enhance the didactic process of the elementary level of education, promote development of imaginative thinking, logic, imagination, communicative abilities and so on.

The practical significance of the study is that its results can be applied in the practical activities of secondary school teachers, as well as in the preparation of textbooks, teaching aids and methodological recommendations for students of pedagogical universities, as well as for students of modern secondary schools.

Key words: educational process, junior schoolchildren, paremia, paremiography, paremiology, pedagogical potential of proverbs and sayings.

УДК 371.311.3:796:613.71

Петро Рибалко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0002-6460-4255

DOI 10.24139/2312-5993/2019.10/176-186

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОГО СЕРЕДОВИЩА ДИТЯЧОЇ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ

Мета статті бачиться в розробці навчально-методичного супроводу процесу професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації фізкультурно-оздоровчого середовища дитячої освітньої установи, практичній перевірці дієвості методів, форм і засобів навчання, поширенні методик визначення показників готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації фізкультурно-оздоровчого середовища освітньої установи.

Ключові слова: освітня установа, фізкультурно-оздоровче середовище, діти, здоров'я, здоровий спосіб життя.

Постановка проблеми. Початок нового тисячоліття характеризується новою хвилею реформ системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, що зумовлено створенням єдиного простору вищої освіти, розвитком інформаційного суспільства й необхідністю формування готовності майбутніх учителів прискорити інформатизацію освіти, забезпечити її якість та мобільність (Кириленко, 2012).

Слушною видається думка С. Мелікової про те, що підготовка висококваліфікованих кадрів, спроможних конкурувати на ринку праці, які володіють фаховими компетенціями у своїй галузі, спроможні здійснювати самостійне здобуття необхідної інформації, поповнювати знання та застосовувати їх у сучасних реаліях – все це завдання, що постають перед вищою освітою XXI століття.

В останнє десятиліття реалізація на практиці спортизованого фізичного виховання дітей та молоді, що має загальні семантичні коріння із середовищним підходом, досить успішно здійснюється групою вчених на чолі з В. К. Бальсевичем і Л. І. Лубишевою.

Провідним завданням учителя фізичної культури є формування й розвиток в учнів ключової компетентності «бути здоровим» як сукупність